DOUĂ ADJECTIVE LATINE DE OPINIE

DE

GABRIELA CREŢIA

1.0. Ne propunem în cele ce urmează să analizăm un aspect încă nesemnalat al evoluţiei semantice a cuplului de adjective *dignus/indignus*.

1.1. Cea mai izbitoare caracteristică a acestor adjective, explicabilă etimologic prin înrudirea cu *decet*, este lipsa lor de concreteţe. Ele slujesc la exprimarea unui r a p o r t, a unei r e l a ţ i i d e c o n g r u e n ţ ă şi, respectiv, d e i n c o n g r u e n ţ ă între două realităţi date.

Aşa fiind, ne apare firească frecvenţa enunţurilor cu structură tripartită, în cadrul cărora *dignus/indignus* reprezintă elementul de legătură între celelalte două. Aşadar :

A *dignus* B
A *indignus* B

Este neinteresantă pentru discuţia de aici atît natura formal variabilă a elementului B (complement în ablativ : *dignus honore* ; complement în acuzativ : *id quod es dignus* ; complement la infinitiv : *dignus amari* ; relativă conjunctivală : *dignus cui concrederet* ; completivă cu *ut* : *dignus ut figam palum in parietem*) cît şi capacitatea termenului A de a fi animat *(tu carcere dignus es)* sau inanimat *(hoc dis dignumst* [1]*)*, deoarece în structura de adîncime descoperim mereu aceeaşi schemă tripartită.

1.2. Să vedem însă dacă, păstrînd ca dat constant rolul mediator al adjectivelor în discuţie, valoarea lor este întotdeauna aceeaşi.

Fie următoarele două fragmente plautine :

Ba. 1056 *qui me esse dicat cruciatu malo dignum.*
Tri. 1153 *non ego sum salute dignus?*

Reducînd textele la esenţial, vom obţine două afirmaţii :

ego dignus cruciatu.
ego dignus salute.

Se observă uşor cum, dacă am decupa artificial enunţul tripartit după primele două componente ale sale, n-am afla nimic despre termenul A, sub raportul aprecierii sale valorice, presupoziţia existînd în ambele sensuri, apreciativ sau depreciativ. Abia după receptarea informaţiei vehiculate de termenul B şi tocmai datorită mărcii acestuia (negativă, în primul exemplu, pozitivă, în cel de al doilea), devine marcat, cu semn identic, şi termenul A, în urma refracţiei transmise prin *dignus*. În acelaşi timp, *dignus* însuşi, comportîndu-se clar ca un adjectiv de opinie, va apărea investit cu semnul + favorabil sau — favorabil : ambivalenţa lui virtuală a făcut loc unei categorice valorizări contextuale.

---

[1] Toate exemplele date reproduc, simplificat, fragmente din cele mai vechi texte literare.

StCl XX, Bucureşti, p. 33—37

1.3. Alte exemple :

+ favorabil

Plaut, *As.* 80 *is me dignum quoi concrederet habuit*; Ter. *Heaut.* 687 *quam ego scio honore quouis dignam*; Cic. *Verr.* 3, 86 *qui hoc dignum populo Romano arbitraretur*; Verg. *Ecl.* 5, 54 *et puer ipse fuit cantari dignus*; Hor. *Carm.* 3, 11, 35 *una de multis face nuptiali digna*; C.I.L. IV, 6626 *dignus honore bono est.*

— favorabil :

Plaut, *Mi.* 342 *dignun es uerberibus multis?*; Ter. *Hec.* 275 *propter paucas, quae omnes faciunt dignae ut uideamur malo*; Lucil. 1128, *carcer, eris uix carcere dignus*; Cic. *Verr.* 5, 154 *facinus quod maiore supplicio dignum sit*; Catul 56, 2 *rem ridiculam dignamque... tuo cachinno*; Hor. *Sat.* 1, 3, 24 *stultus et improbus hic amor est, dignusque notari*; Quint. 7, 2, 36 *dignius odio scelus.*

1.4. La fel funcționează și *indignus*, cu deosebirea că elementele A și B vor purta, de vreme ce sînt incongruente, semn contrar :

A pozitiv *indignus* B negativ

A negativ *indignus* B pozitiv

Semnul adjectivului de opinie va fi cel al elementului A, cu care se și acordă.

1.5. Exemple :

+ favorabil :

Accius, *Eurys.* 340 *speciem humanam... indignam clade et squalitudine!*; Ter. *Ad.* 166 *te esse indignam iniuria hac*; Lucr. 2, 1104 *telum quod saepe nocentes praeterit exanimatque indignos inque merentes*; Cic. *Verr.* 5, 171 *omnes simili periculo indignissimi*; Sen. *Prou.* 2, 11 *illam sanctissimam animam indignamque quae ferro contaminaretur.*

— favorabil :

Plaut, *Tri.* 213 *Calliclem indignum ciuitate ac sese uiuere*; Lucil. 916 *tametsi est indigna ut feram auxilium*; Cic. *Rabir.* 16 *mentio ipsa... indigna ciue Romano atque homine libero est*; Lucan, 9, 55 *indigna fui... marito accendisse rogum*; Vulg. I *Cor.* 6, 2 *indigni estis, qui de minimis iudicetis.*

1.6. Cazurile-limită de manifestare a ambiguității sînt acelea în care doar un context mai larg îngăduie decodarea corectă, cel îngust, pe care-l redăm mai jos, fiind în sine insuficient. Plaut. *Am.* 857 *dignus domino seruus*; Enn. *A* 622 *uita illa dignus locoque*; Ter. *Phorm.* 519 *di omnes id quod es dignus duint!*; Cic. *Rosc.* 143 *Sex. Roscius horum nihil indignum putat*; Verg. *Aen.* 1, 600 și 2, 535 *grates persoluere dignas* (cf. și 1, 605 *praemia digna ferant*); Petr. 23 *homo... illa domo dignus.*

2.0. Statistica atestărilor din epoca plautină demonstrează, pentru *dignus*, preponderența folosirilor negative (57, față de cele 31 pozitive). Dar proporția aceasta nu este concludentă pentru ansamblul limbii, căci ea nu face decît să reflecte abundența textelor comice păstrate pînă azi, față de sărăcia celor epice și tragice [2]. Pe măsură însă ce înaintăm

---

[2] Am arătat altunde (*Funcționalitatea stilistică și semantică a lat.* d i g n u s, în volumul *Semantică și semiotică*, București, 1981, p. 192 — 196) că proliferarea formulelor negative se datorează unei intenții parodice și astfel, firesc, se reflectă mai ales în comedie și satiră.

în timp, şi în condiţii de relativă echilibrare a atestărilor din diversele stiluri, constatăm o sporire, paralelă, a folosirilor pozitive ale lui *dignus* şi negative ale lui *indignus*, ceea ce înseamnă că cele două adjective tind să-şi atenueze ambivalenţa primordială şi să se specializeze.

2.1. Procesul însă este unul de lungă durată. Se poate urmări de-a lungul secolelor cum în enunţuri lipsite de termenul B, cel care dădea tonul aprecierii valorice, sarcina decodării corecte a lui *dignus* ca marcat + favorabil şi a lui *indignus* ca marcat — favorabil revine altor elemente, de care cu greu, şi tîrziu, şi numai uneori, se va putea dispensa scriitorul sau vorbitorul.

2.2. Exemple :

d i g n u s : Publ. Syr. *Sent.* 55 *Beneficium dando accepit qui digno dedit*; Hor. *Epist.* 1, 7, 22 *uir bonus et sapiens dignis ait esse paratus* (semnul mărcii pozitive este în ambele cazuri semantismul termenilor aşezaţi în deschiderea maximei [3]) ; Verg. *Georg.* 1, 168 *digna... diuini gloria ruris* (ca semn, acordul cu un substantiv marcat pozitiv şi vecinătatea lui *diuinus*) ; Tac. *Germ.* 18 *accipere se quae liberis inuiolata ac digna reddat*; Vitr. *Praef.* 1 *dignam et utilissimam rem*; Cod. Theod. 4, 20, 1 *congrua atque dignissima acerbitate* (în toate trei cazurile, cuplarea cu un adjectiv laudativ).

i n d i g n u s : Plaut, *Men.* 1004 *o, facinus indignum et malum!* (similar, *Mo.* 459) ; Afr. 66 *o diem scelerosum, indignum!* Sen. *Vita beata* 24, 3 *in turpes indignosque*; *Peregr. Aeth.* 5, 12 *circa me... indignam et non merentem* (în toate cazurile, cuplarea cu un adjectiv negativ); Cic. *Rosc.* 24 *egestas indignissima*; *Verr.* 5, 171 *tam indigna rerum acerbitate* (acordul cu un substantiv marcat negativ).

3.0. Totuşi în anumite situaţii îşi face loc relativ timpuriu valoarea specializată lipsită de marcă suplimentară.

Mai întîi pentru *indignus*, în îmbinări stereotipe de tipul *indignum facinus* (Ter. *Ad.* 173 ; 447 ; 669 ; *An.* 145 ; *Hec.* 375 ; *Phorm.* 613 şi, mai tîrziu, Petr. 91, 6 ; Quint. *Inst.* 5, 12, 12, C.I.L. IX, 4255 [4]), *indigna res* (varianta clasică, frecventă în discursurile lui Cicero, a formulei precedente), *indignis modis* (Plaut, *Mo.* 1033, *Ru.* 672, Ter. *Ad.* 166, Liv. 29, 9, 6 etc.) sau, substantivizat, în formulări sentenţioase (Publ. Syr. *Sent.* 233 *ingenuitatem laedas, cum indignum roges*, Catul, 66, 86 *namque ego ab indignis praemia nulla peto*).

3.1. Fenomenul apare în cadrul unor situaţii bine delimitate : în formulări sentenţioase în care adjectivul este substantivizat (ex. Cic. *Planc.* 8 *populus... solet nonnumquam dignos praeterire*; mai tîrziu, Hor. *Epist.* 1, 7, 22 *uir bonus et sapiens dignis ait esse paratus*) şi în formularistica epitafelor (ex. C.I.L. I^2, 1220, cu *terminus post quem* anul 74 î.e.n., *fecer. sibi et sueis et digneis*, C.I.L. III, 12, 402 *parentibus dignissimis*, C.I.L. VI, 32950 *coniugi suo dignissimo*; similar, I.D.R. II, 357). Această

---

[3] Se va vedea şi mai jos că maxima constituie un teren favorabil folosirii specializate.

[4] Cît era de banală formula se vede şi din faptul că pe această inscripţie ea apare prescurtată : *ind. fac.*

ultimă situație se explică fără îndoială prin faptul că *dignus* a apărut mai întîi ca o variantă mai elegantă a calificării banale cu *(bene)merens*, *(bene)meritus* și s-a impus apoi ca atare.

4.0. Rămîne să încercăm explicarea acestor traiectorii spre meliorație și spre peiorație.

4.1. Procesul începe așadar de la adjectivul negativ, care dezvoltă, încă din prima perioadă literară, pe lîngă cele două semnificații de bază, ambigue, „nepotrivit" și „nemeritînd", „nemeritat", o a treia, „urît", „respingător", net negativă. Caracterul încă insolit în epocă al acesteia din urmă reiese din faptul că, mai tîrziu, unii comentatori ai textelor vremii simt nevoia s-o expliciteze (Donatus, *ad Ter.* An. 145 *„indignum", id est turpe, non ferendum*; *ad Ter.* Eun. 946 *modo per „indigna" foeda crudeliaque significat*). O a doua dovadă în acest sens o constituie cuplările, citate mai sus, cu adjective negative, cînd *indignus* are această semnificație.

4.2. Punctul de pornire al unei asemenea semnificații trebuie căutat fără îndoială, pe de o parte, în evoluția semantică firească în cadrul formulelor vechi *indignum facinus, indignis modis*, care, exprimînd neconcordanța, abaterea de la un ideal etic subînțeles, capătă conotație negativă, și pe de alta, în enunțurile tripartite : A negativ *indignus* B pozitiv. Un al treilea impuls l-ar putea constitui sintagmele, frecvente și atestate de timpuriu, alcătuite din adverbul *indigne* și verbe *patiendi* sau *moriendi* : *indigne ferre* (alternînd cu *aegre ferre, grauiter ferre, moleste ferre*, însemna 'a răbda cu greu, cu amărăciune', iar *indigne mori* 'a pieri în chip nemeritat' (deci prematur sau violent), cu dezvoltări contextuale clare ale semnificațiilor I și II. Cf. C.I.L. I^2, 1924 *parentibus praesidium, amiceis gaudium... indigne occidit, quoius fatum acerbum populus indigne tulit...*).

4.3. Cum, în ceea ce îl privește pe *dignus*, primele semne de meliorație categorică datează abia din epoca clasică, le punem, în primul rînd, pe seama reflexului semnificației a treia a lui *indignus*, datorat unui proces de atracție bine cunoscut la perechile antonime. Mai există, însă, credem, două cauze care au conlucrat cu cea dintîi spre consolidarea acestei tendințe : pe de o parte influența abstractului de calitate, *dignitas*, colorat pozitiv de la primele sale atestări, iar pe de alta, încărcarea pozitivă pe care o capătă *dignus* în expresiile, curente în limbajul politic al epocii ciceroniene, *dignus maioribus, dignus senatu, dignus populo Romano, dignus re publica* (cf. Cic. *Fin.* 2, 62, *Flacc.* 101, *Phil.* 3, 10, 25, *Sest.* 21; 73, *Verr.* 3, 86, *Fam.* 2, 18 etc.). Atît de curentă, încît nu o dată, pe afișele electorale pompeiene, cea din urmă apare prescurtată sau redusă la inițiale (ex. C.I.L. IV, 121; IV, 221).

5. Procesul de specializare este categoric, precum o dovedesc formulări tîrzii ca Sedul. *Hymn.* 1, 105 *dare digna piis, mala prauis* ; Optat. Mileuit. p. 88, 2 *sed forte dicatis illos merito occisos, istos indigne.* Totuși, el nu are caracterul distructiv care ar fi schematizat semantismul celor două adjective, prin eliminarea totală a ambivalenței inițiale.

DEUX ADJECTIFS LATINS D'OPINION

RÉSUMÉ

Les adjectifs latins non-concrets *dignus* et *indignus*, dont le rôle est d'établir un rapport de congruence ou d'incongruence entre deux éléments, ont chacun la faculté de s'associer aussi bien à des lexèmes à connotation positive qu'à des lexèmes à connotation negative — *dignus (indignus) laude/dignus (indignus) poena* —, ce qui fait que, en tant qu'adjectifs d'opinion, ils se trouvent chaque fois marqués du signe + favorable ou — favorable.

Pourtant, au cours du temps, l'on voit se développer, à coté de cette ambivalence virtuelle et sans l'annuler, une tendance de spécialisation, positive pour *dignus*, négative pour son antonyme. Ce processus se manifeste d'abord pour *indignus* et s'inscrit dans le cadre de contextes que nous avons essayé de déterminer, et n'apparaît pour *dignus* qu'à l'époque cicéronienne. Nous proposons pour cette tendance de spécialisation des causes convergentes de nature structurelle, sémantique et syntagmatique.